

ביאורים

פרק זה הוא הפרק המסכם של כל המאמר הראשון ובעצם של כל הספר. הנחת היסוד של רבי יוסף אלבו היא שיש עקרונות יסוד לכל אמונה, ובייחוד לאמונת ישראל. מטרת ספרו היא לברר מהם עיקרי הדת היהודית. ראשית, התחלנו לברר מה ראוי להיקרא עיקר ומה לא. עיקר זוהי תפיסת יסוד שאין האמונה יכולה לעמוד בלעדיה. למדנו שיש שלושה עיקרים לאמונה האלהית: מציאות ה', תורה מן השמים ושכר ועונש. שלושת אלו מתארים את מציאות הבורא, הקשר שלו עם הנבראים, ואת היחס ההדדי ביניהם. מעיקרים אלו מסתעפים אמונות נוספות שרבי יוסף אלבו קורא להם שורשים. ביטול אמונות אלו, השורשים, לא ביטל את העיקר ולעומת זאת ביטול העיקר יבטל את השורשים.

בעיקר 'מציאות ה' תלויים ארבעה שורשים: א. אחדות ה' - ה' הוא אחד ולכן כל העולם כולו נברא על ידו ואין כוחות ומידות שלא נובעים ממנו ושאי אפשר לתקנם. ב. ה' חסר גשמיות - ולכן כוחו הוא אינסופי והוא לא נגוע בנגיעות אנושיות סובייקטיביות. ג. ה' לא קשור לזמן ולכן אין לשאול מתי ה' נברא ואין יודע את העתיד, שהרי אצלו אין הבדל בין עבר, הווה ועתיד. ד. ה' מסולק מן החסרונות - ולכן אין ליחס לו טעות או שכחה.

בעיקר 'תורה מן השמים' תלויים שני שורשים: א. מציאות הנבואה - עצם האמונה בקשר גלוי בין הבורא לנבראים. ב. ודאיות שליחת השליח - שהתברר לנו מעל לכל ספק שה' שלח את הנביא הטוען שהוא מתנבא בשם ה'.

בעיקר שכר ועונש תלויים שני שורשים: א. ידיעת ה' - ה' יודע את כל אשר אנו עושים. ב. ההשגחה לשכר ועונש - ה' יגמול לכל אדם בדיוק כפי מעשיו, בין אם שכר ועונש בעולם הזה ובין אם בעולם הבא.

ישנן אמונות שלא מנינו כעיקרים או כשורשים בגלל מספר סיבות;

א. לא מונים מצוות כעיקרים - לכן, למשל, המצוה הקוראת לאדם לעבוד את ה' ולא לזולתו אינה נכללת. ב. לא מונים שורשים כעיקרים - ישנן אמונות שמוני העיקרים מנו אותם, אבל הם משתלשלות מעיקרי האמונה. למשל, לא נמנה את האמונה בביאת המשיח כאחד מהעיקרים, מכיוון שהיא נובעת מהעיקר של האמונה בשכר ועונש.

ג. אמונות שהן גם לא שורשים - יש אמונות אמיתיות שלא נמנו כיוון שהן גם לא שורשים. למשל, האמונה שהעולם נברא ולא קדמון היא אמונה נכונה, אך לא משתלשלת מאף עיקר, והאמונה היהודית אינה תלויה בה.

ד. אמונות שהן לא מיוחדות לדתות המאמינות באלוהים - יש אמונות שנכונות גם למערכת חוקים אנושית, ולכן לא נמנו בעיקרי הדתות האלוהיות. למשל, הבחירה החופשית לא נמנית, כיוון שכל מערכת חוקים אורחית מאמינה בבחירתו החופשית של האדם וביכולת שלו לשלוט באופן חופשי במעשיו.

בשתי הדתות המונותאיסטיות האחרות, הנצרות והאסלאם, נראה גם כן ששלושת עיקרים אלו הם היסוד לדתם, אך השורשים הנובעים מהם סותרים שורשים אחרים. למשל, הנצרות מאמינה באל שהוא התגשם בדמות אדם. ודאי שאמונה זו סותרת את האמונה שהאלוהים הוא לא גשמי, שזה שורש מהעיקר של מציאות ה'. האסלאם מאמין שהכל כבר נגזר ('כולהו מן אלה') וממילא כופר בבחירה החופשית של האדם. סתירה זו מפילה את השורשים שנובעים מהעיקרים. וממילא, כמו שמבואר בפרק יג, ממגלה שאין בעלי דתות אלו מאמינים גם בעיקרים עצמם!

הרחבות

• הכפירה הנוצרית

הנוצרים יניחו תחת "מציאות ה'" השלוש והגשמות... ותחת השכר והעונש יניחו ביאת המשיח. רבי יהודה הלוי מסביר את עיקרי השיטה הנוצרית: "נגשמה האלהות, והיה עובר ברחם בתולה מנשיאות בני ישראל וילדה אותו אנושי הנראה אלהי הנסתר. נביא שלוח בנראה, אלוה שלוח בנסתר והוא המשיח הנקרא בן אלהים" בבסיס שיטתם עומדת ההנחה כי האלוה התגשם בגוף אדם. הנחה זו הובילה למצב מוזר בו האלוה משמש בשלושה תפקידים: "והוא (אלוהים) האב והבן והוא רוח הקודש, ואנחנו מייחידים אמתו. ואם נראה על לשוננו שלוש" (הכוזרי א, ד]. למרות שיש כאן שלושה תפקידים יחד, טוען הנוצרי כל זה הוא אחד. ומכיוון שהדבר אינו הגיוני שנובעים את האחד הזה שלוש. לשיטתם, אותו האיש בו האלוה התגשם היה המשיח שנועד לגאול את העולם עד שנהרג על ידי עם ישראל, בכך למעשה כופרים הנוצרים בביאת המשיח. הרב צבי יהודה קוק לימד על נקודת הכפירה הקיימת בנצרות: "כשמעבירים את קדושת הכלל לאיש פרטי זו עבודה זרה כדבריו הברורים של הרמב"ם [הלכות עבודה זרה ט, ד - צונזר בחלק מהגרסאות] שהנצרות היא עבודה זרה, העברת מושגים ששייכים לבורא אל נברא היא עבודה זרה כגון אם משתחוים לפסל מתוך יחס אלוהי אליו ואין נפקא מינה (הבדל) אם הנברא הזה הוא פסל חמה ולבנה או בן אדם העברה זו אל אדם יחיד היא עבודה זרה" [שיחות הרצ"ה, שמות 128].

פרק עשרים וששה

העולה ממה שבארנו בזה-המאמר הוא: כי מספר העקרין לדת האלהית - שלשה, שהם: מציאות ה', ותורה מן השמים, ושכר ועונש. כי אלו-השלשה, לא תציר תורה אלהית זולתם.

ושחתת אלו-השלשה - שרשים אחרים, מסתעפים מהם; הם אצל העקרין הללו במדרגת המינים הנכנסים תחת הסוגים. כי בהסתלק אחד מהשרשים לא יסתלק העקר, ובהסתלק העקר יסתלקו השרשים, כמו שבארנו.

והשרשים שהם תחת עקר "מציאות ה'", כפי מה שיחייבהו העיון ולפי-מה שתגזרהו תורת משה, הם: האחדות; וסלוק הגשמות; ושאיין לו, יתברר, יחס עם הזמן; ושהוא מסלק מן החסרונות. ותחת "תורה מן השמים" הם: הנבואה, ושליחות השליח. ותחת "השכר והעונש" הם: ידיעת ה', וההשגחה לשכר ולעונש, אם בעולם-הזה ואם בעולם-הבא - בין שיהיה רוחני, בין שיהיה גשמי.

ואין הקרח לתורת משה להניח שום-עקר ולא שרש אחר מסתעף מאלו זולת-אלו. כי "שראוי לעבדו ולא לזולתו", כבר בארנו [פי"ד] שהוא מצוה, ושאיין ראוי למנות שום-מצוה שרש ולא עקר. ו"שלא תנסח התורה" ו"נבואת משה" נכנסים תחת אמות שליחות השליח, כמו שיתבאר במאמר השלישי [פ"כ], בעזרת ה', ו"ביאת המשיח" ו"תחת המתים" כלם נכנסים באמונות השכר-והעונש, על-הדרך שראוי שיאמינהו כל בעל תורת משה.

וכן דעת מורי, הר"ר חסדאי קרשקש, שכל אלו וגם החדוש - אמונות אמתיות, ראוי שיאמינם כל בעל דת משה, אבל אינם שרשים ולא עקרין אליה, לא כלליים ולא פרטיים. ואולם, העקר הפרטי אליה הוא - שמצוה אחת ממנה לבדה תספיק להקנות השלמות ומדרגה-מה ממדרגות העולם-הבא, כמו שבארנו בפרק שלשה-ועשרים מזה-המאמר.

ואולם שאר הדתות הנקראות "אלהיות", הנה הן יניחו תחת אלו-העקרין שרשים אחרים, בהסתלק אחד מהם תבטל תורתם. כי הנוצרים יניחו תחת "מציאות ה'" השלוש והגשמות; והוא מבאר שזה סותר לשרשים המסתעפים מעקר "מציאות ה'". ותחת השכר והעונש יניחו ביאת המשיח ותחת המתים; והוא מבאר מאלו שלא יציר מציאות דתם זולתם. וכן הישמעאלים יניחו הגזרה והיכלת, הנקרא בערבי אלקצ'א ואלקדר, תחת ההשגחה; והוא מבאר שאם היה זה כן, שתסתלק בזה הבחירה, ולא יהיה, אם-כן, מקום לשכר ולעונש כלל. ומה שלא מנינו הבחירה בכלל העקרין לדת האלהית, עם-שהיא הכרחית אליה - לפי שאינה עקר אליה במה שהיא אלהית, אבל מצד שהיא קודמת בהכרח לכל הישירה ונמוס, אנושי או אלהי.

ביאורים

כסיכום לדבריו, מפרט רבי יוסף אלבו את מספר העיקרים והשורשים. המספר הכולל הוא אחת עשרה. ייתכן, שהוא רוצה להראות שלאחר החקירה המעמיקה שעשה אין הוא חולק על הרמב"ם באופן מוחלט, שהרי מספר העיקרים והשורשים יוצא כמעט שווה למספר עיקרי האמונה של הרמב"ם. גם הרמב"ם יודה שיש שלושה עיקרים, והוויכוח יתמקד בשאלה אילו שורשים נכנים לרשימת אמונות היסוד שכל יהודי צריך להאמין ולהגות בהם.

גם בחלק מהדברים שיש ביניהם ויכוח, הוא אינו ויכוח מהותי. למשל, רבי יוסף אלבו מנה את ידיעת ה' ואת השגחתו על הברואים כשני שורשים. הרמב"ם, לעומתו, מנה את שני אלו כאמונות יסוד אחת. לא תיתכן השגחה של ה' על האדם ללא שהוא ידע מה הוא עושה כל רגע. שניהם מסכימים על אותו דבר אך השאלה היא כיצד לספור את האמונות.

רבי יוסף אלבו מוסיף, שאם נמנה את הבחירה החופשית כאחד מהעיקרים מספר העיקרים יעלה שנים עשר עיקרים ויהיה כמעט כמו מניינו של הרמב"ם. לעומת זאת, הוא אינו מוכן למנות את התכלית בשילוח, דהיינו את האמונה שיש מטרה שלמענה הקב"ה שלח את נביאיו לגלות את רצונו לבני אדם. הסיבה לכך היא שתכלית זו גנוזה באמונה שיש שכן ועונש, דהיינו שיש טוב עליון שאליו האדם צריך להגיע, אם יעשה את רצון ה'. טוב זה הוא בעצם המטרה הגדולה שאליה התכוון הבורא.

רבי יוסף אלבו סיים בכך את המאמר הראשון, שבו עסק לעומק בסוגיית עיקרי האמונה. את המאמרים הבאים הוא מקדיש כדי לפרש את העיקרים והשורשים, להעמיק בכל עיקר ועיקר בפני עצמו, ולהראות איך השורשים מסתעפים מהעיקרים שמנה.

הרחבות

• האלוהים והזמן

נְשָׂאִין לוֹ, יִתְבָּרַךְ, הַתְּלוּת בְּזָמַן. רבי יוסף אלבו מלמדנו כי אחד מעיקרי האמונה הוא שהאלוהים אינו מוגבל בזמן, באופן פשוט את הזמן ניתן לחלק לעבר הווה ועתיד, חלוקה שאינה שייכת לגבי האלוהים. המהר"ל במספר מקומות מסביר שהתלות בזמן שייכת רק בדברים גשמיים הקשורים במעשה האדם ובגופו, אך בדברים מופשטים ושכליים מושג הזמן איננו קיים: "דע כי הזמן יש לו ייחוס (שייכות) אל הגשם, ודבר זה מבורר למי שעיין בחכמה כי ההמשך והחילוק (האפשרות לחלק לגורמים דבר מוגדר) אשר יש לזמן הוא דומה להמשך וחילוק הגשם, שכל גשם יש לו המשך והוא נחלק. ועוד כי הזמן נתלה בגשם כי הזמן מתחדש מן התנועה" אם לא תהיה תנועה במציאות, אזי לא תהיה משמעות לזמן, משום שהזמן אינו דבר בפני עצמו, אלא שהגדרתו היא ההבדלים בין רגע לרגע והם נובעים מהתנועה, "והתנועה היא לגשם (רק דברים גשמיים נעים), והמעייין ידע כי הזמן והתנועה והגשם משתתפים מתייחסים בכל דבר" (גבורות ה' מו) [עיין עוד במהר"ל תפארת ישראל יד, כה]. הרב צבי יהודה קוק לימד על הזמן: "קיימות נוסחאות פילוסופיות רבות לגבי מהות הזמן, אבל באופן כללי ניתן לומר שהזמן הוא קשר האדם עם העולם. אנו נמצאים בעולם בתוך מציאות של זמן במסגרת של זמן. מציאות הזמן נובעת מהעובדה שיש אדם בעולם" [שיחות הרצי"ה, ויקרא עמוד 222] הזמן משמש את האדם לצרכיו בעולם, ולכן מושג הזמן אינו שייך ביחס לאלוהים.

סיכום מספר
העיקרים
השורשים

וְיִהְיֶה מִסְפַּר הָעִקְרִים וְהַשְּׂרָשִׁים, לְפִי-זֶה, אֶחָד-עֶשֶׂר: מְצִיאוֹת ה'; וְהָאֲחָדוֹת; וְהַרְחֻקָּה הַגְּשָׁמֹת; וְשָׂאִין לוֹ, יִתְבָּרַךְ, הַתְּלוּת בְּזָמַן; וְשֵׁהוּא, יִתְבָּרַךְ, מְסַלֵּק מִן הַחֲסוּדוֹת; וּמְצִיאוֹת הַנְּבוּאָה; וְאֲמוֹת שְׂלִיחוֹת הַשְּׁלִיחַ; וְתוֹרָה מִן הַשְּׂמַיִם; וְיָדִיעַת ה'; וְהַשְּׂגָחָה; וְהַשְּׂכָר וְהַעֲנָשׁ. וְאִם נִמְנָה יָדִיעַת ה' וְהַשְּׂגָחָה עִקְרֵי אֶחָד, כְּמוֹ שֶׁמְנָה אוֹתָם הַרְמַב"ם ז"ל, יִהְיֶה מִסְפַּר הָעִקְרִים עֶשְׂרֵה בְּלֶבַד. וְאִם נִמְנָה הַבְּחִירָה בְּכָל־ל הָעִקְרִים לְדַת הָאֱלֹהִית, אַחַר שֶׁהִיא קוֹדֶמֶת לַה בְּהַכְרַח, אֶף-עַל-פִּי שֶׁאֵינָה הַכְרַחִית לַה בְּמָה שֶׁהִיא אֱלֹהִית, יִהְיֶה מִסְפַּר הָעִקְרִים שְׁנַיִם-עֶשְׂרֵה אוֹ אֶחָד-עֶשְׂרֵה. וְלֹא נִמְנָה הַתְּכַלִּית-בְּשִׁלּוּחַ עִקְרֵי לְדַת הָאֱלֹהִית, אֶף-עַל-פִּי שֶׁהוּא קוֹדֵם לְכָל סְדוּר וְנִמּוּס, אֲנוּשִׁי אוֹ אֱלֹהִי, כְּבַחִירָה - לְהִיּוֹת הַשְּׂכָר הַמְיָעֵד בְּדַת הָאֱלֹהִית הוּא הַתְּכַלִּית הַמְיָחֵד אֵלֶיהָ, שֶׁכֶּבֶר נִמְנָה עִם הָעִקְרִים.

סיים המאמר
הראשון

וּבְכָאֵן נִשְׁלַם הַמְאָמֵר הָרִאשׁוֹן, הַחוּקֵר עַל מִסְפַּר הָעִקְרִים וְהַשְּׂרָשִׁים הַמְסַתְּעִפִים מֵהֶם, וְעַל הַדְּבָרִים הַפּוֹלְלִים לְדַתוֹת הָאֱלֹהִיוֹת; וְהַשְּׂבִיחַ לְאֵל אֲשֶׁר עַד-הֵנָּה עֲזָרְנוּ. וְעַד-הֵנָּה הִגִּיעַ מֵה שֶׁהִיָּתָה כּוֹנֵנָתָנוּ לְבָאֵר מַעֲנֵן הָעִקְרִים וְהַשְּׂרָשִׁים הַמְסַתְּעִפִים מֵהֶם בְּחִבּוּר הַזֶּה; וְאוּלָּם לְבַקְשַׁת אוֹהֲבֵי יְרֵעֵי, מִן הַמְאָמִינִים וּבְעֵלֵי הָעֵינָן, שֶׁבִקְשׁוּ מִמֶּנִּי לְבָאֵר לָהֶם הַבְּנֵת הָעִקְרִים הָאֵלוּ וְשְׂרָשֵׁיהֶם הַמְסַתְּעִפִים מֵהֶם וְהַנְּלוּיִם אֵלֶיהֶם, בְּדַרְךְ נְכוֹנָה וְקְרוֹבָה אֶל הָעֵינָן הַתּוֹרִי, הַגְּדֹלְתִי וְהוֹסֵפְתִי עוֹד הַשְּׁלֵשָׁה-מְאָמְרִים אַחֲרֵים הַנִּמְשָׁכִים לָזֶה, וְעַל-כֵּן יַעֲדֵתִי בַתְּחִלַּת הַסֵּפֶר לְבָאֵרָם. וּבְאֵל לְבַדּוֹ הָעֶזֶר, יִתְבָּרַךְ וְיִתְרוֹמֵם עַל כָּל בְּרָכָה וְתַהֲלָה, אָמֵן.

ספר העיקרים

רבי יוסף אלבו הוא החכם הפילוסוף האחרון של יהדות ספרד, והוא חותם את תקופת תור הזהב של הפילוסופיה העברית.

לא רבים הם הפרטים הביוגרפיים הידועים לנו על המחבר. הוא נולד בערך בשנת הק"מ (1380) ונפטר בערך בשנת הר' או הקצ' (1440 או 1430). רבו המובהק היה רבי חסדאי קרשקש (בעל "אור ה'", ראה העיקרים א, כו; ג, טז), והוא שאב גם מתורתו של רבי שמעון דוראן (התשב"ץ) וכן מתורתם של יתר גדולי ההוגים הראשונים. את ספרו 'העיקרים' כתב בעת ששימש כרב העיר שוריאה שבקסטיליה.

ספר 'העיקרים' הוא מספרי המופת של העולם היהודי. בספר זה מסכם המחבר למעשה את כל עולם ההגות והאמונה העבריות עד לתקופתו, אך גם מחדש ומאיר בדרכו הייחודית עניינים שטרם נתבארו עד לימיו.

בספר הוא מחדש את המושג 'עיקרים' - יסודות אמונה המהווים בסיס לדת, שכל קיומה של הדת תלוי בהם ובלעדיהם אין לה קיום.

את 'העיקרים' חילק המחבר לשניים - עיקרים ושורשים; העיקרים הם כאמור היסודות שבלעדיהם אין קיום לדת האלוהית, והם שלושה: מציאות אלוהים; תורה מן השמים; שכר ועונש. כדי לא להשאיר את שלושת העיקרים לפרשנות אישית של כל אחד, הגדיר רבי יוסף אלבו גם שורשים שהם מעין תולדות הנגזרות מהאבות-העיקרים.

בספר ארבעה מאמרים: הראשון שבהם מבאר את חובת החקירה ולימוד האמונה העברית, תוך דגש על הנושא של בירור עיקרי האמונה. שלושת המאמרים שאחריו מוקדשים כל אחד לעיקר אחד משלושת העיקרים.

סגנונו הנעים והעממי לצד עמקותו, דרשותיו המיוחדות ובהירותו וכן מגוון המקורות שמהם שאב, הפכו את ספרו לבעל תפוצה רחבה ביותר בכל רחבי העולם היהודי ואף מחוצה לו.

בתכנית הלימוד לא נוכל להקיף את הספר כולו. לאחר מחשבה מרובה בחרנו את החלקים המרכזיים שבהם מתבלטת שיטתו של המחבר ואת החלקים שרלוונטיים להתמודדויות היום-יומיות שלנו. בחלק זה נלמד פרקי יסוד מהספר:

מאמר שלישי - פרקים כט-לז (עמ' 9): תכלית האדם - קיום המצוות מתוך כוונה, שמחה ואהבה.

מאמר רביעי - פרקים יח-כא, כד (עמ' 95): שיטתו היסודית של רבי יוסף אלבו בנושא התפילה.

משיבים את האמונה אל הלב כולנו מצטרפים ללימוד יומי באמונה כדי להקיף

מסע שורשים מעמיק בספרי היסוד של גדולי הדורות

כדי לדעת

לימוד קבוע שיטתי ומגוון שבסופו תדע את עיקרי האמונה של עם ישראל

כדי להתחבר

לבורא עולם

מה המטרה? להקיף ספרי ראשונים ואחרונים העוסקים בנושאי אמונה ולבנות בתוכנו עולם אמוני עשיר ומסודר.

מתי מסיימים? המחזור הראשון ימשך עד לסוף שנת תשע"ו.

כמה זמן לומדים? מספר דקות מדי יום.

איך לומדים? < מהבסיס: חומרי הלימוד יופצו בחוברות ובמילל.

< להבין: ביאורים להרחבה ולהעמקה.

< יחד: שיעורי אמונה בפריסה ארצית.

תוכנית השנה הרביעית

חשוון-טבת: אגרות הרמב"ם

שבט-אדר: הרב קוק

ניסן-סיון: גבורות ה' למהר"ל

תמוז-אב: אמונות ודעות

אלול-תשרי: אחרוני דורנו

תוכנית השנה השלישית

תשרי-טבת: מסילת ישרים

שבט-אדר: פרקי אמונה ממשנה תורה

ניסן-סיון: נצח ישראל למהר"ל

תמוז-אב: ספר העיקרים - חלק א'

אלול-תשרי: ספר העיקרים - חלק ב'

**לצפייה בלימוד באינטרנט או לקבלת הלימוד במייל
היכנסו עכשיו לאתר ישיבה או מכון מאיר:**

www.yeshiva.org.il

www.meirtv.co.il

הקדמה

המצוות הן המעשים הנעלים ביותר - ציוויים אלוקים שקיבלנו ישירות מהקב"ה. אך כאן עולה השאלה - כיצד אפשר להסביר שישנם אנשים המקיימים מצוות רבות, אך למרות זאת לא רואים שחל בהם שינוי ניכר?

כדי לענות על שאלה זו ושאלות נוספות, מזמין אותנו רבי יוסף אלבו להתבוננות אחרת, שתביא לקיום המצוות באופן שונה. לקחת את המצוות - אל הלב. עשיית המצוות לא מתרחשת מחוץ לי, אלא בי ובלבבי. האידיאל הוא שהמצווה תלמד אותי, תשנה אותי לטובה, שהיא תבוא מתוך כוונה טהורה, ותהפוך את הכוונה להתנהגות. לא ייתכן שאדם יעשה מצווה ויישאר כפי שהיה קודם לכן, שהרי **רחמנא לבא בעי**; מעשה לבדו אינו מספיק, העיקר הוא שהלב, הרצונות והשאיפות - יתעלו.

רבי יוסף אלבו בונה בנו את הגישה הנכונה לקיום המצוות. זהו הנושא העיקרי של הפרקים שלפנינו. נלמד על העבודה שבלב, האמונה שמולידה יראה ואהבה לה' ועל השמחה בקיום המצוות. מכל אלה עולה שהמצוות הן חובות שעלינו לקיים, אך הן בעיקר זכויות שאנו יכולים להשלים את עצמנו דרכם.

בפרקים אלה, רבי יוסף אלבו מרומם את המבט שלנו על המצוות ואת הגישה הנכונה אליהן, ובכך מציב אותן כשלמות הגדולה ביותר של האדם.

ביאורים

האם ייתכן שיקיים אדם הרבה מצוות, ובכל זאת לא יהיה לו חלק חשוב מהשלמות? רבי יוסף אלבו מלמד, על פי דברי הגמרא בסנהדרין, שהדבר בהחלט ייתכן. אע"פ שהמצוות הן הדרך לקנות את השלמות, לא לקיום המצווה הוא המדד הקובע, אלא דווקא כוונת הלב. המעלה שהמצוות מקנות לנו תלויה בכוונה שאנו מכוונים בהן.

הדברים מיישבים שאלה נוספת. כידוע, התורה מתחלקת לשני סוגי מצוות. מצוות עשה ומצוות לא תעשה. חלוקה זו אינה בְּדָרִי, קיים הבדל מהותי בין שני סוגי המצוות. קל מאוד לראות את הטובה היוצאת מעשייתן של מצוות העשה, משום שאנו רואים וחשים את פעולתן עלינו, לדוגמא: כשאדם לומד תורה הוא מתרומם כתוצאה מהידע החדש שרכש, כשאדם מתפלל הוא מתקרב בלבו אל ה'. לעומת זאת במצוות הלא תעשה אין האדם רואה כיצד הן מקדמות אותו, כיוון שהאדם לא עושה כלום. איך ניתן להסביר את השלמות במצוות הלא תעשה?

על זאת אומר רבי יוסף אלבו, שכיוון שהכלל הוא שרחמנא לבא בעי, על כן המצוות, ומה שהן פועלות עלינו - ימדד בלב. מכאן לשלמות שבמצוות הלא תעשה. אם נתמקד בלבנו של האדם כשהוא מקיים מצוות לא תעשה, נראה את המעלה של הדבקות בה' המתבטאת בעניינת הרצון הרע. כפי שרואים בפסוקים שמביא רבי יוסף אלבו: "אשרי נוצרי עדותיו, בכל לב ידרשוהו, אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו". נוצרי עדותיו - אלו מצות העשה. חשובה ומרכזית היא הגישה: "בכל לב ידרשוהו". אך הפסוק ממשיך: "אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו" - גם אלה שאינם פועלים עוולה, ונמנעים ממעשים רעים, גם הם הולכים בדרכי ה'.

המאמר השלישי

פרק עשרים-ושבעה

כָּל־גְּדוֹל יִהְיֶה בִּידֵךְ בְּעֵשִׂית הַמְצֻוֹת - שֶׁהִכֵּל הוֹלֵךְ אַחַר כְּוִנַּת הַלֵּב; כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רז"ל [סנהדרין ק:]; רַחֲמָנָא לְבָא בְּעֵי. וְלִפִּי-זֶה, יֵשׁ מִי שֶׁעוֹשֶׂה מְצֻוֹת הַרְבֵּה, וְאֵינֶן עוֹלוֹת ° לוֹ כְּלוּם, אִוּ בְּשִׁעוֹר שִׁסְפִיקוֹ ° לְהַקְנִיטָה הַשְּׁלֵמוֹת הָאֲנוּשִׁי וְלֹא לְחַלֵּק מִמֶּנּוּ ° שִׁיְהִי מְרָגֵשׁ; וְיֵשׁ עוֹשֶׂה מְצֻוָּה אַחַת, תְּסַפִּיקוֹ ° יוֹתֵר מִמְצֻוֹת הַרְבֵּה, כְּפִי כְוִנַּת הָעוֹשֶׂה אוֹתָהּ, לְקִנּוּת חֵלֶק גְּדוֹל מִהַשְּׁלֵמוֹת. וְאַחַר שֶׁהֵעֵנִן הוֹלֵךְ אַחַר הַכְּוִנָּה, יִתְבָּאֵר מִזֶּה גַם-כֵּן שֶׁכֵּל הַמְצֻוֹת שֶׁבַתּוֹרָה, הֵן שִׁיְהִי מְצֻוֹת-עֲשֶׂה אוֹ מְצֻוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה, הֵן דְּרָךְ לְהַקְנִיטָה הַשְּׁלֵמוֹת הָאֲנוּשִׁי אוֹ מִדְּרָגָה-מֶה ° מִמֶּנּוּ, בְּהִיוֹתָן נַעֲשׂוֹת עַל-הַכְּוִנָּה הָרְאוּיָה. כִּי לֹא עֲשֵׂית הַמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים בְּלִבָּד תְּבִיא אֶת הָאֲדָם לְחַיֵּי הָעוֹלָם-הַבָּא, אֲבָל ° גַּם הַמִּנְעֵמַע מַעֲשׂוֹת הַמַּעֲשִׂים הַרְעִים, מִפְּנֵי יִרְאַת ה', יִתֵּן שְׁלֵמוֹת בְּנַפְשׁוֹ.

זֶה, כִּי לִפִּי-מֶה שֶׁבָּא מִפְּרֵשׁ בַּתּוֹרָה [דברים כח, ט]: "וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָּיו", נִרְאֶה שֶׁהַלִּיכָה בְּדַרְכֵי ה' הִיא עֵקֶר הָעֲבוּדָה שִׁיעֵבֵד בָּהּ הָאֲדָם אֶת ה'. וְנִמְצָא הַמְשׁוֹרֵר [תהלים קיט] מִפְּרֵשׁ שְׁמִי שֶׁהוּא נִמְנַע מַעֲשׂוֹת רַע מִפְּנֵי יִרְאַת ה', נִקְרָא "הוֹלֵךְ בְּדַרְכֵי ה'" - אָמַר [שם, א]: "אֲשֶׁרִי תַמִּימֵי-דְרָךְ הַהִלְכִים בְּתוֹרַת יי" - כְּלוֹמֵר: אֲשֶׁרִיֵּהֶם הַמּוֹן הַמְאֲמִינִים, הַנִּקְרָאִים "תַּמִּימֵי-דְרָךְ" שֶׁאֵינָם מִתְחַכְּמִים עַל ה', אֲבָל הוֹלְכִים בְּתַמִּימוֹת בְּתוֹרַת הַשֵּׁי". וְבָאֵר שֶׁהַהִלְכִים בְּתוֹרַת ה' הֵם הַשׁוֹמְרִים מְצֻוֹתָיו בְּכְוִנַּת הַלֵּב, וְלִזֶּה אָמַר [שם, ב]: "אֲשֶׁרִי נִצְרִי עֲדוֹתָיו בְּכָל-לֵב יִדְרְשׁוּהוּ". וְכִדִּי שֶׁלֹּא יִדְמָה שֶׁאֵין נִקְרָא "הוֹלֵךְ בְּדַרְכֵי ה'" וְלֹא "נוֹצֵר עֲדוֹתָיו" אֲלֵא הַשׁוֹמֵר מְצֻוֹת-עֲשֶׂה, כִּי מְצֻוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה לֹא יִצְרֵר ° שִׁיְתַנּוּ שְׁלֵמוֹת בְּנַפְשׁוֹ - לִזֶּה אָמַר אַחַר-זֶה [שם, ג]: "אֵף לֹא-פָעֵלוּ עוֹלָה בְּדַרְכָּיו הִלְכוּ", כְּלוֹמֵר: אֵף הַנִּמְנַע מִלַּעֲשׂוֹת עוֹלָה בְּכְוִנַּת הַלֵּב [מִפְּנֵי יִרְאַת-ה', כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "בְּכָל-לֵב יִדְרְשׁוּהוּ"], נִקְרָא "הוֹלֵךְ בְּדַרְכֵי ה'", וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "בְּדַרְכָּיו הִלְכוּ". וְכֵן אָמְרוּ רז"ל [מכות פ"ג מט"ו]: יֵשֵׁב וְלֹא עֵבֵר עֲבָרָה, נוֹתֵנִן לוֹ שֶׁכֵּר כְּעוֹשֶׂה מְצֻוָּה.

רַחֲמָנָא לְבָא בְּעֵי - ה' רוצה את (כוונת) הלב. **עולות** - נחשבות, מוסיפות. **או בשעור שיספיקו** - אינן במידה מספקת. **ממנו** - מקנין השלמות. **תספיק** - תועיל לאדם. **מה** - מסוימת. **אבל** - אלא. **לא יציר** - לא מסתבר.

לעילוי נשמת שרה אספוס בת רפאל אריה הכהן ע"ה

ביאורים

בפסוק שאמר דוד המלך: "מי האיש החפץ חיים? נצור לשונך מרע, ושפתיך מדבר מרמה" - שבו מודגשת אי העשייה כשלמות הגדולה ביותר - מלמדים אותנו חז"ל במסכת עבודה זרה להדגיש את המשך הפסוק - "ועשה טוב!" שלא נחשוב בטעות שדי בכך שנימנע מלעשות רע.

עם זאת, כאמור, מסביר רבי יוסף אלבו שגם באי עשייה ישנה מעלה והשתלמות, והיא במצבים שבהם האדם כובש את יצרו ונמנע מעבירה. ומוסיף רבי יוסף אלבו, שלכאורה לא לעשות זה יותר קל מאשר לעשות, אולם נהפוך הוא, דווקא ההימנעות מעבירה, היא יותר קשה, כי היא מצריכה התגברות על רצון נגדי, מה שאין כן במצוות עשה, שבהן אין לאדם רצון נגדי לקיום המצוה.

על פי הגמרא בקידושין אנו למדים על החילוק שיש בין שני מצבים של קיום מצוות לא תעשה. יש מצב שבו אין לאדם דחף לעבור על הלאו, ולכן הוא אינו עובר עליו, ועל כך אכן לא יקבל שכר. למשל, אם יש לו אוכל כשר, ורק משום כך אינו אוכל נבלה. אך קיים מצב שבו האדם בא לידי נסיון, ועומד בו בכך שהוא ממצה מעצמו כוחות טובים רבים, כדי להימנע מהעבירה. על מצבים אלה יקבל האדם שכר, כיוון שבכך מתגלה רצון הלב הטוב שלו לא פחות ממה שהוא מתגלה בעשייה אקטיבית.

הרחבות

חטא דוד

לא היה בו יכלת לכבש את יצרו לאהבת ה'. סוגיית חטא דוד ובת שבע הינה אחת מהסוגיות הקשות להבנה עמה אנו נפגשים בספר שמואל [ב, יא]. אנו לומדים את דברי הנביא הזמרים: זו מתוך ידיעה כי דוד מלך ישראל היה מהדמויות הגדולות ביותר בעמנו בכל הזמנים: מחבר ספר התהילים ברוח הקודש, שלבו הוא לב כל קהל ישראל (כדברי הרמב"ם מלכים ג, ו), עליו הגמרא אומרת: "שלשה לא שלט בהן יצר הרע, אלו הן: אברהם, יצחק ויעקב... ויש אומרים: אף דוד, דכתיב: "ולבי חלל בקרבי" [תהילים קט, כב] [בבא בתרא יז, א], ומבינים שאין לתפוס את חטא דוד בצורתו השטחית אלא בהתבוננות מעמיקה. חז"ל מלמדים אותנו בהקשר לסוגיה זו: "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: "כל האומר דוד חטא (באיסור אשת איש עם בת שבע אשת אוריה), אינו אלא טועה", בהמשך הסוגיה מלמד רבי יונתן שכל היוצא למלחמת בית דוד כותב גט כריתות לאשתו, ולכן בת שבע לא היתה אשת איש: "שנאמר "ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו" וגו' [שמואל א, יח], אפשר חטא בא לידו ושכינה עמו? אלא מה אני מקיים "מדוע בית את דבר ה' לעשות הרע" [שמואל ב, יב, ט]? שביקש לעשות ולא עשה" [שבת נו, א]. ביחס למדרגתו של דוד המלך גם הבקשה לעשות רע הינה פגם (להרחבה נוספת עיין עין איה שם).

ואף-על-פי שזה דבר מתמיה; איך אפשר שיקנה האדם שום-שלמות בהיותו יושב ובטל ובלתי-עושה שום-פעולה? והרי בפרוש אמרו רז"ל [ע"ז יט]: "מי-האיש החפץ חיים וגו' נצר לשונך מרע וגו' סור מרע" [תהילים לד, יג-טו] - שמא תאמר אלך ואגרה? בשנה? תלמוד לומר: "ועשה טוב" - שיגרה? שצריך לעשות המעשה הטוב בפעל כדי שיזכה לחיים נצחיים ולטוב הצפון ליראי ה', שעליו נאמר [שם לא, כ]: "מה רב-טובך אשר-צפנת ליראיך"; ועל הטוב ההוא אמר: "מי-האיש החפץ חיים אהב ימים לראות טוב".

והתשובה בזה היא - שהאדם היושב ובטל, בלי-ספק אי-אפשר שיקנה בזה שום-שלמות. אבל אם בא לידו דבר עברה ונמנע ולא עשאה מפני יראת ה', הנה הוא זוכה בזה לחיי העולם-הבא פאלו עשה מצוה [קידושין לט:]. ומזה-הצד יתנו כל מצוות-לא-תעשה שבתורה שלמות בנפש. פי מי שישוב ולא אכל בשר חזיר לפי שהיה לו מה יאכל או שהיתה נפשו קצה בו, איננו ראוי לקבל שכר בזה. אבל אם היה מתאונה לאכל בשר חזיר או שלא היה לו מה יאכל, ונזדמן לפניו בשר חזיר, ונמנע מלאכלו מפני יראת ה' ולהשלים מצוותו שלא לאכלו, אף-על-פי שהיה רעב ותאב אליו - הרי-זה ודאי ראוי לקבול שכר. וזהו שאמר הכתוב [דברים יב, כה] על הדם: "לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריו כי-תעשה הישר בעיני יי". וזהו שאמרו רז"ל [תו"כ על ויקרא כ, כו]: לא יאמר אדם: אי-אפשרי לאכל בשר חזיר, אי-אפשרי ללבש שעטנז; אבל יאמר: אפשרי, ומה אעשה ואבי-שבשמים גזר עלי - הרי שגלו שהדרך שאדם זוכה בה על שאינו עובר על מצוות-לא-תעשה הוא שתזדמן העברה לפניו וימנע מעשייתה לאהבת ה' וליראתו, ולא לשום-סבה אחרת.

וזה-הדרך, אף-על-פי שיראה קל-ההשגה, אינו כן - אבל הוא קשה מאד; שהרי דוד המלך, שאמר על עצמו [תהילים פו, ב]: "שמרה נפשי כי-חסיד אני" - כשנזדמן לו ענין בת-שבע, שלא היה לו מונע אחר אלא יראת ה' בלבד, לא היה בו יכלת לכבש את יצרו לאהבת ה'. כי ההמנע מעשות העברה בעבור יראת ה' ואהבתו, הרי-הוא כאלו עשה מצוות-עשה פתקנה על-הפנה הראויה. ועל זה-הדרך יתנו מצוות-לא-תעשה שלמות בנפש בהיותן בלתי-נעשות, כמו שיתנו מצוות-עשה שלמות בנפש בעשייתן.

הימנעות מעברות מפני יראת ה'

הקושי בכבישת היצר

ביאורים

חז"ל אומרים שתר"ג המצוות הן כנגד אברי האדם וכנגד ימות החמה. שס"ה מצוות לא תעשה כנגד מספר ימות החמה, ורמ"ח מצוות עשה כנגד מספר אבריו של האדם.

מה החשיבות והמשמעות של ידיעה זו? ואם המצוות לא היו כמספר זה מה היה נגרע?

רבי יוסף אלבו מסביר שחלוקה זו של המצוות תואמת את החלוקה של עולמו הפנימי של האדם. קיימים שני חלקים בעולמנו: האחד - החלק הממשי, ה'בפועל', כגון: בית, ממון, ידיעות בנושאים שונים וכדומה, שהם שלמויות ממשיות במציאות.

החלק השני הוא מה שאינו בפועל, והוא - הזמן. הזמן איננו מציאות מוגדרת, העבר איננו, הוא רק אוסף של תובנות ומסקנות אשר משפיעות על ההווה. העתיד גם הוא איננו, אנחנו איננו יודעים אותו אלא רק יכולים לנסות לצפות ולשער מה הוא טומן בחובו עבורנו. ואפילו ההווה, ה'עכשיו', שנדמה שהוא כן נמצא כאן, ואנחנו קוראים לו הווה כאילו הוא בפני עצמו, עליו - אומר רבי יוסף אלבו, שאין באמת כזה דבר 'עכשיו', כי כל רגע בפני עצמו הוא רק שבריר וחלק מהכלל, והוא רק נקודה הקושרת בין העבר לעתיד.

בכל זאת, על אף מציאותו המופשטת של הזמן, הוא זה שנותן מציאות לכל הדברים הממשיים. בלי הזמן, לא היה עבר ולא היה עתיד, וכמובן שלא היה הווה.

משל זה על העולם מלמד אותנו על המצוות.

מצוות העשה הן השלמויות הממשיות של האדם, כגון: ציצית, תפילין, סוכה ועוד. ומצוות הלא תעשה הם השלמויות שנותנות קיום ע"י אי הימצאותן בפועל. והשלמות הניתנת מהן היא בדיוק כמו השלמות מהמצוות המעשיות, שבהמנע מהעבירות ע"י הכוונה הטהורה של אהבת ד', נקנית בנפש שלמות של דבקות ואהבת ד'.

הרחבות

• מצוות לא תאוריה

כִּן הַמְצֻוֹת שֶׁהֵן מְצֻוֹת עֲשֵׂה, יִגִיעַ מֵהֶם הַשְּׁלֻמוֹת הַמְכֻוֹן בָּהֶם לְאָדָם בְּמֵה שֶׁהוּא אָדָם בְּהִיוֹתָם נַעֲשִׂים בְּפִעֵל, לֹא עַל־צַד הָאֲמוּנָה וְהִידִיעָה בְּלִבָּד. אַחַת מִן הַשְּׁאֵלוֹת הָאֲמוּנִיּוֹת הָעוֹלוֹת בִּיחֹס לַעֲשִׂיית הַמְצֻוֹת הַיֵּא: מֵה הַצּוֹרֵךְ בְּשִׁמְרִיהָ עַל כָּל פְּרֻטֵי הַמְצֻוֹת שֶׁעַל חֶלְקָם אֲנוּ אֲפִילוֹ לֹא יִכּוֹלִים לַתֵּת טַעַם הַגִּיּוּנִי? הַעִיקֵר שֶׁנִּתְחַבֵּר לַרַעִיוֹן הַמוֹסְרִי הַטְּמוּן בִּיסוּד הַמְצֻוֹת. עַל שְׁאֵלָה זוֹ עוֹמֵד הַמְדַרְשׁ: "וְכִי מֵה אִיכַפֵּת לוֹ לְהַקְבִּי" בֵּין שְׁשׁוּחַט אֶת הַבְּהֵמָה וְאוֹכֵל, אוֹ אִם נוֹחַר (הוֹרֵג אֶת הַבְּהֵמָה לְלֹא שְׁחִיטָה) וְאוֹכֵל, כְּלוּם אֶתְהָ מוֹעִילוֹ, אוֹ כְּלוּם אֶתְהָ מוֹזִיקוֹ? אוֹ מֵה אִיכַפֵּת לוֹ בֵּין אוֹכֵל טְהוֹרוֹת לְאוֹכֵל נְבֻלוֹת... הֵא לֹא נִתְּנוּ הַמְצֻוֹת אֲלֵא לְצַרְף בְּהֵן אֶת הַבְּרִיּוֹת וְיִשְׂרָאֵל, שְׁנֵאמַר: "כָּל אֲמַרְתָּ ה' - צְרוּפָה" [תְּהִילִים יח, לא] "תִּנְחַוְמָא, שְׁמִינִי ח], הַמְהַר"ל מְבַאֵר מְדַרְשׁ זֶה: "מֵה שְׁאֵמַר "לֹא נִיתְּנָה תוֹרָה רַק לְצַרְף הַבְּרִיּוֹת", אִין הַפִּירוּשׁ כִּי הַמְצֻוֹת הֵם מְצַרְפִּים הָאָדָם בְּמֵה שִׁדְרִיךְ הָאָדָם עֲצֻמוֹ בְּמִידוֹת הַטּוֹבוֹת וְהַהֲגוּנוֹת" אִין מִטְרַת הַמְצֻוֹת רַק לְהַקְנוֹת לְאָדָם מִידוֹת טוֹבוֹת. "שְׁבֻזָּה יִקְשֵׁה כְּמוֹ שְׁכַתְּבֵנו לְמַעֲלָה, כִּי דָבַר זֶה הִיָּה הַגּוֹן בְּמְצֻוֹת אֲשֶׁר נִדַע טַעַמָם, אֲבָל בְּמְצֻוֹת שֶׁנִּעֲלַם מֵאֵתְנוּ טַעַם שְׁלֵהֶם, לֹא נוֹכֵל לֹמַר כֵּן". יִשְׁנֵן מְצֻוֹת שְׁאֵנוּ לֹא מְבִינִים אֶת טַעַמָם, וְאִךְ הֵן מִתְקַנּוֹת אֶת הַמִּידוֹת "אֲבָל הַמְצֻוֹת בַּעֲצֻמָם מְצַרְפִּים נֶפֶשׁ הָאָדָם לְהַשִּׁיב אוֹתָהּ אֶל ה'" [תַּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל ז] עֲצֵם עֲשִׂית הַמְצֻוֹת מְקַשְׂרַת בֵּין הַמְקִיִּים לָהּ, לֹא רַק בְּגַלֵּל הַדְּבָרִים הַנְּרָאִים לְנוּ לַעֲיֵן. אֲלֵא, וּבַעֲיָקֵר בְּגַלֵּל שֶׁכֵּךְ גִּזַּר הַקַּב"ה.

וְזֶה-דְּבָרָה, פְּרָשׁוּהוּ רַז"ל בְּמִסְכַּת מְכוֹת [כג: - אָמְרוּ: דָּרַשׁ רַבִּי שְׁמֵלָאִי: תַרְנ"ג מְצֻוֹת נִאָמְרוּ לְמוֹשֶׁה בְּסִינִי: שְׁס"ה - כְּנִגְדַּי מוֹת הַחֲמָה, וְרַמ"ח כְּנִגְדַּי אֲבָרָיו שֶׁל אָדָם וְכו'. הֵנָּה בְּאָרוּ בְּזֶה שֶׁהַתּוֹרָה כְּנִיָּה בְּזֶה-הַמְסַפֵּר לְהוֹרוֹת אִיךְ יִצְיֵר שֶׁתְּהִיָּה קְנִיַת הַשְּׁלֻמוֹת בְּמְצֻוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה כְּמוֹ בְּמְצֻוֹת-עֲשֵׂה עִם-הַיּוֹתָם הַפְּכִים; כִּי עֲשֵׂה וְלֹא-תַעֲשֶׂה בְּלִי-סִפֵּק הַפְּכִיִּים.

וְזֶה, כִּי בְהִיוֹת מְסַפֵּר מְצֻוֹת-עֲשֵׂה רַמ"ח, כְּנִגְדַּי אֲבָרָיו שֶׁל אָדָם, הִיא הוֹרָאָה כִּי כְּמוֹ שֶׁהָאֲבָרִים, לְהִיוֹתָם דְּבָרִים נִמְצָאִים בְּפִעֵל, יִגִיעַ בָּהֶם הַשְּׁלֻמוֹת הַמְכֻוֹן בָּהֶם לְאָדָם בְּמֵה שֶׁהוּא בַעַל-חַיִּים - כִּן הַמְצֻוֹת שֶׁהֵן מְצֻוֹת-עֲשֵׂה, יִגִיעַ מֵהֶם הַשְּׁלֻמוֹת הַמְכֻוֹן בָּהֶם לְאָדָם בְּמֵה שֶׁהוּא אָדָם בְּהִיוֹתָם נַעֲשִׂים בְּפִעֵל, לֹא עַל-צַד הָאֲמוּנָה וְהִידִיעָה בְּלִבָּד. וְמְצֻוֹת-לֹא-תַעֲשֵׂה, בְּהִיוֹתָם שְׁס"ה, כְּמִנְיֵן יְמוֹת הַחֲמָה, יֵשׁ בְּזֶה הוֹרָאָה כִּי אֵלּוּ-הַמְצֻוֹת, אִף אִם הֵם דְּבָרִים בְּלִתִּי-נִמְצָאִים בְּפִעֵל, הֵן נוֹתְנוֹת שְׁלֻמוֹת לְנֶפֶשׁ הָאָדָם. כִּי כְּמוֹ שֶׁהַזְּמָן הוּא דְבָר בְּלִתִּי-נִמְצָא בְּפִעֵל; כִּי הָעֵבֶר אֵינוֹ נִמְצָא, וְהַעֲתִיד לֹא יִצָּא עַדִּין אֶל הַפִּעֵל, וְהַהוּה אֵינוֹ אֶלָּא ה'עֵתָה' הַקּוֹשֵׁר בֵּין הָעֵבֶר וְהַעֲתִיד. וְאוֹלָם ה'עֵתָה' עֲצֻמוֹ אֵינוֹ זְמַן עַל-דֶּרֶךְ הָאֲמָת, שֶׁיִּקְבַּל חֶלְקָה, לְהִיוֹת מֵה'כְּמֵה' הַמְתְּדַבֵּק; אֲבָל יַחַס ה'עֵתָה' אֶל הַזְּמָן - יַחַס הַנְּקֻדָּה אֶל הַקּוֹ. וְאִם-כֵּן, אִין הַזְּמָן נִמְצָא בְּפִעֵל; וְאִף-עַל-פִּי-כֵן, הוּא נוֹתֵן שְׁלֻמוֹת הַמְצֻוֹת לְכָל הַדְּבָרִים הַנִּמְצָאִים בְּזְמָן. כִּן מְצֻוֹת-לֹא-תַעֲשֵׂה, אִף אִם הֵם דְּבָרִים בְּלִתִּי-נִמְצָאִים בְּפִעֵל, נוֹתְנוֹת שְׁלֻמוֹת אֶל הַנְּפֶשׁ הָאֲנוּשִׁי מִצַּד-הַיּוֹתָם דְּבָרִים בְּלִתִּי-נִמְצָאִים. וְלִזְהָ בָּאוּ בְּמִסְפָּר שְׁס"ה - לְהוֹרוֹת כִּי כְּמוֹ שֶׁהַזְּמָן בְּלִתִּי-נִמְצָא, כֵּךְ אֵלּוּ-הַמְצֻוֹת, רָאוּי שֶׁיְהִיוּ בְּלִתִּי-נִמְצָאִים בְּפִעֵל; וּבְהִיוֹתָם בְּלִתִּי-נִמְצָאִים בְּפִעֵל יִתְּנוּ הַשְּׁלֻמוֹת הַנְּפִשִׁי, בְּהִיוֹת הַמְּנַעַע מְעֻשִׂיתָן עַל-הַפְּנֵה הַרְּאוּיָה, כְּמוֹ הַזְּמָן שֶׁבְּהִיוֹתוֹ בְּלִתִּי-נִמְצָא בְּפִעֵל נוֹתֵן הַשְּׁלֻמוֹת לְדְבָרִים הַנִּמְצָאִים.

מדרש רבי שמלאי

שלמות במצוות עשה ולא תעשה

על־צַד - באופן. בְּלִתִּי-נִמְצָאִים בְּפִעֵל - מתקיימים בשלילת עשייתם. מֵה'כְּמֵה' הַמְתְּדַבֵּק - צרוף כמה פרטים, חלקים.

ביאורים

בפרק הקודם רבי יוסף אלבו התמודד עם הקושי בהבנת תפקידן של מצוות לא תעשה וביאר את השלמות שנקנית לנו כשאנו נשמרים מלעבור על מצוות לא תעשה. לכן, בשלשת הסוגים של המצוות, האמונות, החוקים והמשפטים אנו מוצאים, שהם נחלקים למצוות עשה ולמצוות לא תעשה.

בפרק זה הוא מסביר איזו שלמות מיוחדת יש במשפטי התורה, כלומר הדינים העוסקים בעולם האנושי.

מובן מהי השלמות המיוחדת שבהנחת תפילין - האדם 'נקשר' אל ה' ואל תורתו, הוא מעורר את עצמו לכך שהוא נוכח פני ה', ובכך ברורה היא השלמות, שמצוה זו מזכה אותו.

אך במצוות אחרות, כגון: תשלומי נזקין: השור והבור, ואיסור הגניבה, צריך להבין שאמנם מצוות אלו מועילות לתיקון חיי החברה, שיתקיימו בלי חמס ופגע, אבל האדם רק נמנע מרע. האדם לא בנה בעצמו דבר חיובי כמו בשאר המצוות כתפילין, ציצית וקרבנות.

אין לומר שמטרתן של מצוות אלו רק לתקן את מידות האדם ולהכשירו לשאר המצוות בעוד ששאר המצוות, היינו הדעות והחוקים, מהוות את עבודת ה' האמיתית, אלא גם הן חלק מהותי מעבודת ה', מפני היותן עיקריות כל כך גם בתורה שבכתב וגם בתורה שבעל פה, וחכמי ישראל עסקו באריכות ובעמקות דווקא בחלק הזה של משפטי התורה.

הרחבות

• לימוד 'חושן משפט'

הַשְּׁתַּדְּלוּת רַב חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל וְעֶסְקָם בְּתַלְמוּד וּבְדִינֵי הַשְּׁאֵלוֹת הַתְּלַמּוּדִיּוֹת, דְּבַר בְּלִי מוֹעִיל לְהִקְנֵאת הַשְּׁלֵמוֹת. בפסקה זו רבי יוסף אלבו מעורר שאלה גדולה הדורשת בירור: כיצד הלימוד והעיסוק בדיני התורה בדיני בין אדם לחברו מקנים שלמות נפשית לאדם הלומד? האמנם לימוד דינים כדני שור שנגח את הפרה מוסיף בנו מעלה רוחנית? שאלה זו עולה בעיקר מפני שחלק ניכר מלימודינו היום יומי קשור לחלק 'חושן משפט' בשולחן ערוך העוסק בדינים אלו. הרב קוק נגע גם הוא בסוגיה זו: "דרך התשובה היותר מקורית וטובה הנובעת מאור התורה בעולם" (החזרה בתשובה האיכותית ביותר) "היא השנון בחלק דיני ממונות וכל המשפטים שבין אדם לחברו הכלולים אצלנו בלימוד 'חושן משפט' בכל הבקיאות הגירסאית (לימוד ללא עיון ופלפול) היותר בהירה, וכל החרירות הישרה והרחבה היותר אפשרית. היא (התשובה הנ"ל) מתקנת את כל מכשולי הלב (בלבולים וסיבוכים) שבחיים, ומעמידה את הצדק האלהי על בסיסו הנאמן ונוטלת את מחץ הספק והנבוכה מתוך הנשמה", (הלימוד בדיני חושן משפט מרגיל את האדם המסופק לחתוך ולהכריע דין דברים), "על ידי מה שמאירה היא באורה הבהיר את דרך החיים המעשיים" (בפסיקה דין אין אפשרות לדין לעגל פינות ולהישאר רק בסיסמאות כמו "ואהבת לרעך כמוך", על הדין לברר את הדין לאשורו ולהכריע בצורה החלטית) [אורות התשובה יג, ה].

פֶּרֶק עֲשׂוּרִים-וּשְׁמֹנֶה

ממה שבאָרְנוּ בַּפֶּרֶק הָעֶבֶר, יִתְחַיֵּב שֶׁהַשְּׁלֵמוֹת הָאֲנוּשִׁי לֹא יִתְכַן שִׁישֵׁג אֶלָּא בְּמִצְוֹת-עֲשֵׂה וּמִצְוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה. וְזֶה, כִּי כְמוֹ שֶׁשׁוּם-שְׁלֵמוֹת אֲנוּשִׁי אִי-אֶפְשָׁר שִׁישֵׁג אֶלָּא בְּאֲמִצְעוֹת הָאֲבָרִים הַנִּמְצָאִים בְּפִעַל וּבְאֲמִצְעוֹת הַזְּמַן הַבְּלִתִּי-נִמְצָא בְּפִעַל, כֵּן הַשְּׁלֵמוֹת הַנִּפְשִׁי יִשֵּׁג בְּמִצְוֹת-עֲשֵׂה וּבְמִצְוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה. וְלִזְהָ הֵיוּ הַשְּׁלֵשָׁה-חֻלְקִים שֶׁהַתּוֹרָה נְחַלְקַת עֲלֵיהֶם - שָׁהֵם: דְּעוֹת וְחֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים, כְּמוֹ שֶׁבְּאָרְנוּ בַּפֶּרֶק עֲשׂוּרִים-וְאָרְבָּעָה מִזֶּה-הַמֵּאֲמָר - כֹּל אֶחָד מֵהֶם מְקִיף עַל מִצְוֹת-עֲשֵׂה וְעַל מִצְוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה, כְּדִי שִׁיְהִי בְּכָל חֻלְק מֵהֶם דֶּרֶךְ לְהִקְנֵאת הַשְּׁלֵמוֹת אוֹ חֻלְק מֵהַשְּׁלֵמוֹת הַנִּקְנָה אֶל הָאָדָם מִצַּד-מִצְוֹת-עֲשֵׂה וּמִצְוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה.

וְזֶה, כִּי בְּדְעוֹת יֵשׁ מִצְוֹת-עֲשֵׂה, כְּאֲמוֹנַת מִצִּיאוֹת ה' וְאֶחָדוֹתוֹ וְשִׁאֲנוֹ גּוֹף וְלֹא כַח-בְּגוּף, מִצְוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה: שֶׁלֹּא לְהַעֲלוֹת בְּמִחְשָׁבָה שִׁישׁ אֱלוֹהַּ מִבְּלַעֲדֵי ה', וְשֶׁלֹּא לְתוֹר אַחֲרֵי עֲבוּדָה-זָרָה, וְזוּלַת-זֶה. וּבְחֻקִּים - כְּלִבִּישֵׁת צִיצִית וְאֶסוּרֵי מֵאֲכָלוֹת. וּבְמִשְׁפָּטִים: "בְּצַדֵּק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתָךְ" [ויקרא יט, טו]; "בְּיוֹמוֹ תִּתֵּן שִׁכְרוֹ" [דברים כד, טו]; "הֲעֵנִיק תִּעֲנִיק לוֹ" [שם טו, יד]; "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת-עַמִּיתוֹ" [ויקרא כה, יז]; "לֹא תִגְנְבוּ וְלֹא-תִכְחֲשׂוּ וְלֹא-תִשְׁקְרוּ אִישׁ בְּעַמִּיתוֹ" [שם יט, יא]; וְזוּלַת-אֵלֶּה הַרְבֵּה.

וְהַדְּבַר מְבָאָר כִּי הַחֻלְק הַמְדַעִי רָאוּי שִׁיקְנָה הַשְּׁלֵמוֹת, הֵן מִצְוֹת-עֲשֵׂה שְׂבוּ, הֵן מִצְוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה. וְכֵן הַחֻלְק הַחֲקִי - וְהוּא הַמְקִיף בְּדְבָרִים הַנִּרְצִים אֶצֶל הַש"י וְהַבְּלִתִּי-נִרְצִים - רָאוּי שִׁיקְנָה בּו הַשְּׁלֵמוֹת עַל-הַדֶּרֶךְ שֶׁתִּבְנֶנוּ לְמַעֲלָה. וְאוּלָּם מִה שֶׁצָּרִיךְ בְּאִוֵּר הוּא: אִיךָ יִהְיֶה הַשְּׁלֵמוֹת הַנִּפְשִׁי נִקְנָה בְּחֻלְק הַשְּׁלִישִׁי, שֶׁהוּא הַמְקִיף בְּמִשְׁפָּטִים? כִּי לֹא יִצִּיר שִׁיתָן שְׁלֵמוֹת בְּנִפְשׁ שׁוּם-חֻלְק מְחַלְקִיו, לֹא מִצְוֹת-עֲשֵׂה שְׂבוּ וְלֹא מִצְוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה. כִּי הַחֻלְק מִמִּצְוֹת-עֲשֵׂה שְׂבוּ, כְּמוֹ לְדוֹן בְּנִזְקֵי הַשּׁוֹר וְהַבּוֹר וְהָאֵשׁ, אוֹ הַחֻלְק מִמִּצְוֹת-לֹא-תַעֲשֶׂה, כְּמוֹ "לֹא תִגְנְבוּ" [שם יט, יא] וְ"לֹא-תַעֲשֶׂק אֶת-רֵעֶךָ וְלֹא תִגְזֹל" [שם יט, יג] וְזוּלַת־הֵם - עִם-שָׁהֵם מִשְׁפָּטִים יִשְׁרִים לְקִים הַיָּשׁוּב הַמְדַעִי, מִה יִזְכֶּה יְלוּד אִשָּׁה בָּהֶם שֶׁתִּקְנָה נִפְשׁוֹ שׁוּם-שְׁלֵמוֹת אֲנוּשִׁי עַל-יְדֵיהֶם? וְאֵם בְּעֵבֹר שָׁהֵם מְבוֹא וְדֶרֶךְ לְתַקּוֹן הַמְדוּת - שֶׁבָּזֶה הַיִּשְׁרָה לְקִנּוֹת הַשְּׁלֵמוֹת הָאֲנוּשִׁי, לֹא זוּלַת-זֶה - יִהְיֶה, אִם-כֵּן, הַשְּׁתַּדְּלוֹת רַב חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל וְעֶסְקָם בְּתַלְמוּד וּבְדִינֵי הַשְּׁאֵלוֹת הַתְּלַמּוּדִיּוֹת, דְּבַר בְּלִי מוֹעִיל לְהִקְנֵאת הַשְּׁלֵמוֹת, וְיִהְיֶה יְגִיעַם לְרִיק, חֲלִילָה; עִם-שִׁאֲנוֹ רָאוּי שִׁיְהִי חֻלְק גְּדוֹל כְּזֶה מִהַתּוֹרָה בְּלִי-נוֹתָן שׁוּם-שְׁלֵמוֹת בְּנִפְשׁ אֶלָּא מִצַּד-הֵיחִיּוֹתוֹ תַקּוֹן הַמְדוּת וְלֹא זוּלַת-זֶה.

חלקי התורה
הם מצוות עשה
ומצוות לא
תעשה

מצוות העשה

איך חלק
המשפטים נותן
שלמות

ביאורים

כדי ליישב את השאלה מה היא מטרת המצוות המשפטיות, וכיצד נקנית על ידה השלמות, מקדים רבי יוסף אלבו הקדמה כללית איך לקיים בצורה השלמה את כל המצוות. רבי יוסף אלבו מבאר שיש שני חלקים בעשיית המצוה - הכוונה והמעשה, ומדגיש שצריך את שניהם. מעשה מצוה בלי כוונה אינו נחשב למצוה, שאמרו חז"ל: "זֶה שְׁאָכְלוּ לֶשֶׁם אָכִילָה גְסָה, עָלְיו הַכְּתוּב אוֹמֵר: "וּפְשָׁעִים יִפְשְׁלוּ בָם" [הושע יד, י]. וההסבר הוא כפי שביאר בפרק הקודם, שעשייה בלי כוונה היא חיצונית ולא פועלת באדם כלום.

מאידך, גם כוונה בלי מעשה בודאי שאינה נחשבת כמצוה, שאילו הייתה הכוונה לבדה מועילה, לא הייתה התורה מצווה לעשות את המצוות, אלא ללמוד את עניין המצוות ולכוון אותו בלב, ואנו מוצאים שהתורה ציוותה להניח תפילין דווקא, ולא רק לקוראם.

זאת ועוד, חז"ל אומרים (קידושין מ:): שגדולת התלמוד היא בכך שהוא מביא לידי מעשה, מכאן שהמעשה הוא העיקר.

אך אע"פ שמעשה לחוד אינו כלום, וכוונה לחוד אינה כלום - כשהם ביחד הם שלמים, שאז יש גם תוכן וגם פעולה שמבטאת אותו. בלי פעולה - הכוונה והתוכן אינם מופיעים במציאות באופן ניכר ולא משפיעים על האדם, ובלי כוונה אין בכלל משמעות לעשייה.

"כי המעשה שתצטרף אליו הכוונה הוא המעשה השלם שיתן שלמות בנפש".

הרחבות

• עבירה לשמה

גְדוּלָה עֲבִירָה לְשִׁמָּה מִמְצוּוָה שְׁלֵאֵל שְׁמָה. אמרת חז"ל זו היא אחת מהמקורות למעלת הכוונה גם במקום בו המעשה באופן פשוט אסור. ישנם מצבים מסוימים שאדם עושה מעשה אסור לשם מצוה, ולא רק שאין חיסרון בדבר אלא אף מצאנו שהנביא משבח אותו. בספר שופטים [פרק ד] מתואר הקרב נגד יבין מלך כנען כשבראש צבא ישראל עמדו דבורה הנביאה וברק בן אבינועם, במהלך הקרב ברח שר צבא יבין סיסרא לאוהל יעל אשת חבר הקיני, יעל מיוזמתה הציעה לסיסרא מקום מסתור. המדרש מלמד כי יעל היתה מוכנה לפגוע בצניעותה על מנת להרוג את סיסרא ולעזור בישועת ישראל: "אמר רב נחמן בר יצחק: גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה, שנאמר: "תבורך מנשים יעל אשת חבר הקיני מנשים באהל תבורך" [שופטים ה, כד], מאן נינהו (מי הן אותן) נשים באהל? שרה, רבקה, רחל ולאה" [הוריות י:]. רב נחמן מלמדנו שגדולה ערכה של עשיית עבירה מתוך כוונה טהורה לעשיית מצוה, מעשיית מצוה ללא כוונה ראויה. את יסוד זה למדנו מדברי הנביא המגדיל את ערכה של יעל ממעלת האימהות. הבן איש חי מוכיח מגמרא זו שאדם שהניח תפילין פסולות בשוגג וחוסר ידיעה אך כיוון לשם מצוה, יקבל שכר שלם כאילו קיים את המצוה כתיקנה [שו"ת רב פעלים ד, אורח חיים ב].

והתור הספקי° הָזָה הוא על זֶה-הַדֶּרֶךְ: כי בעשית כל מצוה ומצוה יש שתי בחינות: האחת - מצד-העשות מעשה המצוה והגיעה אל הפעל השלם; והשנית - מצד-פונת העושה אותה. והשלמות הנמשך° אל המצוה איננו מצד-המעשה°, שהרי אמרו רז"ל במסכת נזיר [כג:]: גְדוּלָה עֲבִירָה לְשִׁמָּה מִמְצוּוָה שְׁלֵאֵל לְשִׁמָּה°. ואמרו שם [כג:]: מִשָּׁל לְשִׁנֵי בְנֵי-אָדָם שְׂצָלו פְסָחִיהֶם - אֶחָד אָכְלוּ לְשֶׁם פָּסַח וְאֶחָד אָכְלוּ לְשֶׁם אָכִילָה גְסָה. זֶה שְׂאָכְלוּ לְשֶׁם פָּסַח, עָלְיו הַכְּתוּב [הושע יד, י] אוֹמֵר: "וּצְדִיקִים יִלְכוּ בָם", וְזֶה שְׂאָכְלוּ לְשֶׁם אָכִילָה גְסָה, עָלְיו הַכְּתוּב [שם] אוֹמֵר: "וּפְשָׁעִים יִפְשְׁלוּ בָם". הִנֵּה בָּאָרוּ בְּפִרוּשׁ שֶׁהַמְצוּוָה בְּלֵא-כִנְנָה אֵינָה עוֹלָה° לְשׁוֹם-מְצוּוָה.

וכן ענין הפונה לבדה בזולת-מעשה אינו מועיל כלל; שאם היה זה מועיל, היה ראוי שתעלה ידעית המצוה ולמודה בכונה במקום עשייתה - ואינו, כי קריאת הפרשיות שבתפילין אינה עולה בעבור° הנחתן. ועוד, כי בפרוש אמרו בקדושין [מ:]: כְּשֶׁנִּחְלְקוּ אִם הַתְּלִמּוּד° גדול או המעשה גדול: נמנו וגמרו שהתלמוד גדול. ופרשו הטעם: לפי שהתלמוד מביא לידי מעשה. והוא מבאר שאחר שהתלמוד גדול מצד שהוא מביא לידי מעשה, שהמעשה - שהוא התכלית - הוא העקר. כי כל שתי מלאכות שהאחת קודמת לאחרת קדימה טבעית - כמלאכת הרסן למלאכת הפרשות, או כמלאכת האריגה למלאכת החיטות - שהמלאכה הקודמת היא פחותה-במדרגה מן האחרת, כי הקודמת כמשרתת לאחרת; כמו שמלאכת חציבת האבנים מן החר היא פחותה-במדרגה מלמלאכת הבנאות, אחר° שהיא משרתת אליה, אף-על-פי שאי-אפשר למלאכת הבנאות שתשלם בזולת חציבת האבנים. וכן המעשה - אף-על-פי שאי-אפשר שיגיע אלא עם התלמוד, כי לא עם-הארץ חסיד' [אבות פ"ב מ"ה] - מכל-מקום, אחר שהתלמוד אינו אלא כדי שיביא אל המעשה, הוא מבאר שהמעשה הוא העקר.

ואחר שבארנו שאין המעשה לבדו הוא העקר ולא הפונה לבדה, ראוי שיהיה התחברות שניהם הוא העקר בעשית המצוות, כמו שהוא הענין בחלק המודעי עם החלק המעשי, כמו שבארנו בזה-המאמר. וכן הוא הענין בעשית המצוות, כי המעשה שתצטרף אליו הפונה, הוא המעשה השלם שיתן שלמות בנפש; כי הפונה נותנת שלמות אל המעשה, כמו שבארנו בפרק חמישי מזה-המאמר.

